

אחרי 50 שנים: מלחמת ההתשה, זיכרון מעורפל

מאת ד"ר (תא"ל מיל") דב תמרי

מבט מבס"א מס' 1,235, 23 ביולי 2019

תקציר: מלחמת ששת הימים העניקה לכאורה עומק אסטרטגי פיוזי לישראל אך ישראל וצה"ל לא היו מסוגלים להחזיק בעומק האמור משום שלא ניתן היה להחזיק דרך קבע בסיני וברמת הגולן ללא שינוי מהפכני בגודל צה"ל, שהיה מחייב גם שינויים חברתיים וכלכליים קשים מנשוא. תפיסת הביטחון וההגנה שלאחר מלחמת ששת הימים לא התאימה לחלוטין לאחיה קבועה במרחב שהיה גדול פי שניים ויותר מזה שלפני המלחמה. התוצאה - לפני מלחמת ששת הימים היה לישראל עומק אסטרטגי שהתאים לפוטנציאל הצבאי והכלכלי שלה ולאחריה היה לה לא יותר מעומק וירטואלי.

לאחרונה ציינו העיתונים והטלוויזיה חמישים שנים למלחמת ההתשה שהייתה בעיקרה נגד מצרים ומיעוטה בקווי הפסקת האש עם סוריה וירדן. בפועל החלה המלחמה לפני חמישים ושתיים שנים - באמצע יוני 1967 - כאשר לפי מקורות מצריים מהימנים הורה הנשיא נאצר את שר המלחמה החדש לפתוח ב"מלחמה אל-אסתגאף" - מלחמת הקזת דם, ובלשונו "מלחמת ההתשה". ואכן זו החלה מיד, תחילה באירועים ספורדיים לכאורה כהטבעת המשחתת אילת ו-34 חללים, ושתי הפגזות מסיביות בספטמבר ואוקטובר אותה שנה בהן נהרגו 25 חיילים.

ארבעה רמטכ"לים לשעבר התראיינו בערוץ הטלוויזיה "כאן" והעלו זיכרונות מהמלחמה ההיא. כל הארבעה, אישים הראויים להערכה רבה על שירותם הצבאי ופועלם למדינת ישראל, אז וגם אחרי שהפכו לאזרחים. הארבעה לחמו במלחמת ההתשה כקצינים זוטרים ודבריהם היו רוויים בנוסטלגיה האופיינית להתנסות קשה עד מאוד מהעבר. איש מהם לא התמודד עם שאלת הרלוונטיות של אותה מלחמה לימינו אלה. מגיש הכתבה ציין בצדק כי מלחמת ההתשה בכל הזירות עלתה באלף הרוגים.

עניין הרלוונטיות של המלחמה ההיא לימינו אלה דורש שיח מעמיק. חמש הערות והארות ראויות לציון:

הערה ראשונה: מלחמת ההתשה (אוגוסט 1967 עד ספטמבר 1970) הייתה המלחמה הראשונה שבה צה"ל לא השיג תוצאות צבאיות ומדיניות ראויות. ממנה ועד היום מדינת ישראל וצה"ל לא השיגו תוצאות חיוביות של ממש באף מלחמה. לכל היותר מניעת תבוסה כפי שארע במלחמת יום הכיפורים. ראוי לשאול מדוע? שהרי מלחמת העצמאות הביאה

להקמת מדינת ישראל, תקופת פעולות התגמול הביאה למערכת קדש, שתוצאותיה הצבאיות והמדיניות ראויות לציון גבוה, ומלחמת ששת הימים פתרה לכאורה את בעיותיה הביטחוניות של ישראל אחת ולתמיד. מה השתנה מאז אותה מלחמה?

הערה שנייה: ההנהגות של אז, המדינית והצבאית, נעדרו הבנה מעמיקה של משמעות השינוי העצום במציאות האזורית והישראלית הפנימית. כל הגעה לשיא באמצעות מלחמה עלולה להביא במהירות לירידה. הקונפליקט הכוחני הוא פרדוקסאלי ודיאלקטי, שכן פעולה רבת היקף מניבה לא רק תוצאה אלא גם תגובה של היריבים אשר משנה, ואף מסוגלת להפוך, את התוצאה. בתחום הסכסוך האלים, פעולה אינה יכולה להתנהל בישרות פשוטה אלא במקום זאת היא תגיע לנקודת שיא ההישג שיעורר תגובות נגד של היריב. כתוצאה מכך תגיע מיד החלשות, שכן אחרי השיא קשה לגייס מאמצים נוספים. אם המלחמה בכל זאת מבוצעת באופן ישיר ונראה שההישגים יציבים, התוצאות יתפתחו בדרך כלל ובהדרגה לכיוון ההפוך: ניצחון עלול להוביל לתבוסה, מלחמה לא מוצלחת אולי מובילה לשלום. האמור לעיל אינו חוק מלחמתי או פיזיקלי, אלא תובנה אותה כל מנהיגות צבאית ומדינית חייבת לבחון בסיום מלחמה, ולו המוצלחת ביותר.

הערה שלישיית: לא נכון יהיה לבודד את מלחמת ההתשה כשלעצמה. היא הייתה החיבור שבין מלחמת ששת הימים לבין מלחמת יום הכיפורים ואפילו הובילה למלחמה האחרונה. לאחר שלוש שנים היא הסתיימה לכאורה בהפסקת אש בזירה המצרית ו"ספטמבר השחור" בירדן הביא לשקט גם שם. השאלה, אולי המכרעת, היא כיצד פרשו ההנהגות הישראלית והמצרית את מלחמת ההתשה. והרי הפסקת אש אינה תוצאה מסיימת אלא רק הפסקה. ישראל פרשה את מלחמת ההתשה כיום השביעי של מלחמת ששת הימים המכרעת, ואילו מצרים פרשה את ההתשה כיום הראשון של המלחמה הבאה שעדיין לא ידעה מתי תתרחש. ב-1999 פגשתי בארה"ב גנרל מצרי שאמר: "בלי מלחמת ההתשה לא היינו מגיעים למלחמת אוקטובר".

הערה רביעית: האם ישראל יכלה להחזיק אז בשטח הגדול פי שתיים-וחצי מזה שהושג ב-1949? המאפיין הבולט ביותר במלחמת ששת הימים הוא פרדוקסלי: הישג צבאי נדיר וחוסר יכולת מחשבתית להתמודד עם תוצאות המלחמה. הקיבעון שהשתרר אחריה מקורו בהנחה שישראל עיצבה מציאות קבועה שכל שנותר הוא לשמור עליה ויחסית בזול. באשר לצה"ל, שהיה אז ארגון חסר שיח אסטרטגי רב-ממדי, לא היו מעליו ממשלות שיכלו לאזן את המדיניות והתפיסה החד-ממדית שאפיינו אותו.

אלפי מסמכים מדיוני ותוכניות המטה הכללי, מתחילת שנות החמישים ועד מלחמת יום הכיפורים מעידים על השאיפה להתפשטות במרחב. זו באה למימוש מלא במלחמת ששת הימים. יומיים לפני 5 ביוני '67, הנחיית הממשלה לצה"ל הייתה לצאת לפעולה צבאית על מנת "להסיר את טבעת החנק מעל מדינת ישראל". זו הוסרה ביום אחד על-ידי חיל האוויר. שאר חמשת הימים היו מערכות וקרבות לכיבוש שטחים בכל החזיתות, עד להשגת מרחבים הגדולים פי שתיים-וחצי ממדינת ישראל של קווי שביתת הנשק 1949. הממשלה כלל לא הנחתה את צה"ל איזה שטחים לכבוש ולמען מה.

הידע הצבאי הבסיסי אודות מגננה וחולשותיה כצורת יסוד אסטרטגית לא נעדר מצה"ל. כל עוד היה צריך להגן על ישראל בקווי שביתת הנשק, המענה למגבלות המגננה היו המלחמה היזומה והמתקפה המקדימה. אפשר וזו הסיבה לדלות העיסוק במגננה עד מלחמת ששת הימים וגם לאחריה. עם כניסתו לתפקיד ערך הרמטכ"ל בר לב סבב דיונים אודות הגנת סיני. הבסיס לדיונים אודות מגננה הם על פי רוב מערכת מושגית המבהירים את המושג "עומק אסטרטגי", את היקף הכוחות הצבאיים וזמינותם ביחס למרחב, היכולות הצבאיות של הצבא היריב ואת המדיניות של הממשלה ופרשנותה על-ידי המטה הכללי.

מה קרה לאורך שש שנים ממלחמת ששת הימים ועד מלחמת יום הכיפורים? ניתן לתאר זאת כך: התוצאות הצבאיות של מלחמת ששת הימים קיבעו את החשיבה האסטרטגית

בצה"ל. לאחר שינוי המציאות באופן קיצוני במרחב כולו, תפיסת הפעלת הכוח הצבאי, או שמא תפיסת הביטחון, נותרו כפי שהיו בין 56' ל-67'. אותן מערכות מושגים, אותן תפיסות הפעלת הכוח. לא נעשתה חקירה ביקורתית אודות הפרדיגמה הביטחונית באמצעות פרדיגמה בוחנת חדשה. ההתכונות למלחמת יום הכיפורים הייתה חזרה על מלחמת ששת הימים - מתקפה מהירה ומכרעת. כל מערכת המושגים הצבאיים שהייתה יפה לפני 67' הוטלה על מציאות שונה בתכלית. לא נעשה ברור פרדיגמטי לברור המציאות החדשה והשלכותיה. מלחמת ההתשה, בעיקר לאורך תעלת סואץ שהסתיימה באוגוסט 70' מבלי שישראל ויתרה על מטר מהישגיה, חיזקה את הקיבעון.

הערה חמישית: מלחמת ההתשה נועדה להגן על העומק האסטרטגי, משאת הנפש של ההנהגות והציבור. מתחילת שנות החמישים צה"ל, ובעקבותיו הממשלות, חתרו להשגת עומק אסטרטגי שמשמעותו הייתה תפיסת שטחים של המדינות השכנות ואחזתן, כך שיורחקו הצבאות הערביים מישראל ותושביה. מערכת קדש שבה לא הצליחה ישראל להשאיר בידיה מטר משטחי האויב הביאה להסכמים לא כתובים עם מצרים וגם להבנות סמויות עם סוריה וירדן: לא תחזיקו סמוך לגבולות ישראל צבא מאיים, ואם כן - ישראל תצא למלחמה מקדימה. הסידור הלא פורמלי הזה העניק לישראל עומק אסטרטגי יציב למדי.

מלחמת ששת הימים לעומת זאת העניקה לכאורה עומק אסטרטגי פיזי לישראל. למרבה הצער ישראל וצה"ל לא היו מסוגלים להחזיק בעומק האמור משום שלא היה ניתן לגייס פוטנציאל וליישמו, להחזיק דרך קבע בסיני ורמת הגולן ללא שינוי מהפכני בגודל צה"ל, שהיה מחייב גם שינויים חברתיים וכלכליים קשים מנשוא. תפיסת הביטחון וההגנה שלאחר מלחמת ששת הימים לא התאימה לחלוטין לאחיזה קבועה במרחב שהיה גדול פי שניים ויותר מזה מהמרחב שלפני המלחמה. התוצאה - לפני מלחמת ששת הימים היה לישראל עומק אסטרטגי שהתאים לפוטנציאל הצבאי והכלכלי שלה. לאחר המלחמה היה לה לא יותר מעומק וירטואלי. קו המגע עם הצבא המצרי והצבא הסורי היה גם קו העצירה המערכתית, והקו המדיני שאין לחזור ממנו שעל אחד. איני מכיר אף צבא במלחמות המודרניות שהצליח להגן לאור תפיסה כזו.

מה נותר רלוונטי כיום?

ראוי לכפור במושג הישראלי "תפיסת ביטחון לישראל" כמשנה יציבה המתווה דרך. כל שינוי של ממש במציאות החיצונית והפנימית מחייב עיצוב תפיסת ביטחון חדשה, שונה מקודמתה. ככלות הכול, המושג אסטרטגיה שכולם חוזרים עליו כל יום עניינו עיסוק במה שיהיה ולא מה שהיה.

מטרידה מאוד חוסר היכולת של ממשלות ישראל להתמודד מחשבתית עם סוגיות כה חיוניות להווה ולעתיד של מדינת ישראל ותושביה. ככל שהממשלות יציבות יותר הן גם משותקות יותר.

יחס הממשלות מול צה"ל-המטה הכללי, שלא הוסדר עד תומו מעולם, חייב אף הוא הסדרה: אמנם אין ספק בכפיפות המטכ"ל לממשלה, אבל אין איזון בכל הקשור לחשיבה קבוצתית, חקירת הנושאים החיוניים, למידה משתפת ולקיחת אחריות.

** תא"ל (במיל') דב תמרי, שירת שנים ארוכות בצה"ל, בין תפקידיו פיקד על סיירת מטכ"ל והיה קצין המודיעין הראשי הראשון. על חלקו בלחימה זכה בעיטור העוז ובשני צל"שי מטכ"ל.*